

Ольга Кригіна

Метричні книги колоністів Донбасу (за матеріалами Державного архіву Донецької області)

Розглянуті метричні книги представників різних віросповідань, грецького, німецького та єврейського населення Донбасу наявні у фондах Державного архіву Донецької області, дають змогу виокремити етноконфесійні особливості релігійних громад у регіоні.

Ключові слова: метричні книги, представники різних віросповідань, традиційні особливості

Відтворення та вивчення історії окремих регіонів шляхом запровадження до наукового обігу нових документів і матеріалів, а також вивчення їх інформативного потенціалу залишається одним із перспективних напрямів розвитку вітчизняної історичної науки. Метричні книги – це публічні акти записів народження, шлюбів та смертей. Попри своє громадянсько-правове значення, вони також були важливим статистичним матеріалом, первинним генеалогічним джерелом, найбільш достовірним із загальної маси родових матеріалів.

Метричні книги містять багатий інформаційний матеріал, а достатній ступінь їх збереженості дозволяє оцінити достовірність та інформативність цього виду історичних джерел. Вивчення метричних книг представників різних конфесій, на жаль, досі залишається поза увагою дослідників, становлячи значний інтерес для сучасної історичної науки та, зокрема, істориків-регіоналістів.

Аналіз ступеня вивченості метричних книг виявив, що дослідження церковних актів розпочалося безпосередньо від часу їх виникнення. Причому головну увагу було зосереджено на метриках православного населення Російської імперії з погляду статистики¹. Від 30-х років XIX ст. інтерес до метричних книг значно посилювався, що було пов'язано із законодавчим регулюванням ведення метричних книг представниками різних віросповідань². Після скасування метричні книги певним чином цікавили дослідників, але до другої половини XX ст. інформація, яку вони несли, так і не стала предметом ретельного вивчення. З середини XX ст. дослідниками розпочато вивчення окремих сюжетів, які пов'язані з метричними книгами. Вивчення метричних книг в цей час характеризується як спроби наукової критики даних метрик, так і розробкою методики обробки цих відомостей. Від 90-х роках XX ст. до початку XXI ст. метричні книги починають вивчатися у кількох напрямках. Найбільш значущими при цьому стали дослідження Д. Антонова та І. Антонової, які містять ретельний документознавчий аналіз православних метрик³. Серед сучасних

науковців, які займаються вивченням інформативного потенціалу метричних книг, що зберігаються у фондах Держархівів Запорізької, Херсонської, Дніпропетровської та Донецької областей, а також Автономної республіки Крим, слід назвати І. Лимана, С. Гузенкова, О. Задніпровського⁴. Сьогодні наукове вивчення метричних книг не припиняється, а навпаки, розвивається за різними напрямками. У зв'язку з цим, постає нагальна потреба у систематизації метричних книг, які зберігаються у держархівах областей, захист метрик від пошкодження і втрати, гідне зберігання джерела як для використання сучасними дослідниками, так й нащадками.

Метою нашої розвідки є вивчення церковних актів громадянського стану, як важливого джерела інформації, а також аналіз метричних книг іноземних колоністів Донбасу, що зберігаються у фондах Держархіву Донецької області.

Донецький басейн в історичній перспективі відзначається своєю поліетнічністю та поліконфесійністю. Починаючи з другої половини XVIII ст. відбувається процес масового заселення регіону, наслідком чого стало проживання на цій території різних етнічних спільнот – греків, німців, євреїв та ін. Їх чисельність постійно контролювали державні органи влади, і саме з метою збору статистичних відомостей стосовно руху населення в Російській імперії на загальнодержавному рівні використовувалися дані метричних книг, обов'язок вести які було покладено на духовних осіб різних віросповідань – священників (у православних), настоятелів (у католиків), проповідників (у лютеран), імамів (у мусульман), рабинів (в іудеїв) тощо.

Першим світським узаконенням ведення метричних книг вважається указ Петра I від 14 квітня 1702 р. «О подаче в патриарший духовный приказ приходским священникам недельных ведомостей о родившихся и умерших», який засвідчував необхідність реєстрації народжень та смертей у Росії⁵. Проте період систематичного ведення метричних книг започаткували «Прибавления к Духовному регламенту», які з'явилися у травні 1722 р.⁶ Вже у 1724 р. у Синоді був розроблений докладний формуляр метричних книг. Вони мали складатися з трьох частин – про народжених, одружених і померлих⁷. Суттєво оновлена форма метричних книг зі змінами та доповненнями була затверджена у 1837 р. та указом Синоду від 7 лютого 1838 р. «О ведении метрических книг по новым формам». Усі три частини метричної книги доповнювалися окремою колонкою щодо відомостей про священника, який проводив обряди, а також окрема колонка виділялася для підтвердження подій церковнослужителями та свідками⁸.

Іноземні колоністи православного віросповідання на території Донбасу були представлені грецьким населенням. Процедура ведення метричних книг православними грецькими колоністами не відрізнялася від решти православного населення Російської імперії. На греків поширювалося відповідне російське

законодавство. Метричні записи про народжених містять відомості щодо імен немовлят (часто дітей називали на честь святих), дотримання вимог щодо часу проведення обряду хрещення, обов'язково зазначалася інформація про батьків та їх віросповідання. Для проведення обряду хрещення обов'язковою була наявність восприемників. Після кожного запису хрещення дитини зазначався священик, який виконував обряд. Метричні книги православного населення про одружених містили інформацію щодо номера шлюбу; місяця та дня вінчання; звання, імені, по батькові, прізвища та віросповідання нареченого та нареченої та яким шлюбом (першим, другим, ...); вік наречених; особи, яка здійснювала обряд; поручителів та свідків. Досить цікаву та корисну інформацію містять метричні книги про померлих, зокрема, відомості про причини смерті, осіб, які здійснювали обряд поховання та місце поховання померлого. Наприкінці кожного року метричні книги містили зведену відомість, в якій зазначалася кількість новонароджених, одружених, померлих. Аналіз метричних книг засвідчив, що іноземні колоністи православного віросповідання (греки) вели метричні книги за законодавчими нормами, які вимагав російський уряд.

Окрім законодавчого регулювання православного населення, уряд приділяв значну увагу метрикації представників різних віросповідань – іудеїв, католиків, лютеран та ін. Усі духовні особи неправославної (євангельсько-лютеранського, римо-католицького та іудейського) віросповідання до 1917 р. у своїх діях керувалися Статутом духовних справ іноземних віросповідань. Порівняння записів у метричних книгах іноземних колоністів показало типовість актів, зафіксованих у метриках, що відповідає зразкам, встановленим загальноімперським законодавством.

Німецькомовне населення регіону впродовж XIX – початку XX ст. у конфесійному плані було репрезентоване трьома групами віруючих – лютеранами, католиками та менонітами. Як і все населення Російської імперії, німецькі переселенці також статистично враховувалися урядом: кількість народжених, тих, які уклали шлюб, та померлих записували до метричних книг. Аналіз формулярів метричних книг католиків, євангельських лютеран, менонітів (про народження) виявив певні відмінності між ними щодо ведення книг для запису актів громадянського стану.

Формуляр списків народжених та хрещених євангельсько-лютеранського населення передбачав поділ на такі колонки: «День и час рождения; день и час крещения; номер, имя младенца, имя и фамилия и вероисповедание родителей, звание, чин или ремесло отца и матери, или представившего младенца к крещению, прозвание проповедника, совершавшего св. крещение и где оно совершено, имена, фамилии и звания, чины или ремесла восприемников (данная графа разделялась на 4 части: № и имя младенца, родители, восприемники, где и кем соверше-

но св. крещение), законнорожденные, незаконнорожденные и мертворожденные». Особливістю ведення метричних записів німецького населення було те, що дітям давалося кілька імен: одне з них було особовим, інші давалися за іменами тих, хто був присутнім при хрещенні. Графа про батьків містила виключно дані щодо імені, прізвища та по батькові, крім цього, завжди вказувалось дівоче прізвище дружини. Характерною особливістю метричних книг (списків) представників німецького населення була інформація щодо законності народження дитини, що вносилися до окремої графи. Наприклад, «В Людвигстальском приходе – 30 мая 1911 года в 10 часов вечера рожден, 26 июня 1911 года крещен Иоганнес Филипп (Philiph) (под № 8); отец – мирауский поселянин Иоганнес Вид (Wied) и жена, мать – Паулина, урожденная Неб, оба евангельско-лютеранского вероисповедания; восприемниками были: Филипп Лейпп (Leippi) и жена Розалия, урожденная Вид (Wied), оба евангельско-лютеранского вероисповедания; в доме родителей в Малой Орловке учителем Ю. В. Гаос. Утвержден 12 октября 1911 года пастором Грегариус, законнорожденный мужского пола»⁹.

При аналізі записів про народження дитини увагу привертає такий: «хрещення через необхідність», який був передбачений статутом і виконувався у певних випадках (якщо немовля народилося дуже кволим та могло померти до прибуття проповідника; якщо поблизу місця його народження не було евангельсько-лютеранського проповідника та ін.).

Наступною частиною метричних книг німецького населення була «частина про вінчаних». Зокрема, формуляр метричної книги римо-католицького населення мав наступний вигляд: «Иван Шрейбер с Магдаленою, урожденной Мейер; № 1; число – 4; 1883 года октября четвертого дня в Бергтальской римско-католической церкви священником Петром Бак и.д. той же церкви по троекратному оглашению, из коих 1-е – 18, 2-е – 25, 3-е – 4 октября пред народом на литургию собравшихся; поселян гринфельдских Ивана Шрейбер юноша 23 лет с Магдаленою Мейер девицею 19 лет Бергтальской р-к церкви прихожан при сделании предварительно строгого обоим сторонам на письме изъясненного исследования о препятствиях к бракосочетанию и по неоткрытию никаких, равно по изъясленному согласию внешними знаками обнаруженному; поселян Ивана и Марии, урожденной Брунер, Шрейбер законных супругов сына с поселян Филиппа и Марии, урожденной Вотчел, Мейер законных супругов дочерью, браком сочетал и в лице церкви торжественно поблагословил в присутствии достойных свидетелей: Михаила Эйхвальд и Ивана Эйхвальд»¹⁰.

Остання частина метричної книги німецького населення – про померлих – відрізнялася тим, що містила інформацію про всіх членів родини померлого, іноді навіть указувався їх вік та прізвища заміжніх жінок. «№ 12; 14.09.1886 г. в с. Нейямбург умер Иоган Гофман от удара; поселянин собственник в возрасте

53 лет Бергтальского р-к прихода прихожанин, оставил жену: Юлиана, сыновей: Лоренца, Иоган, Каспар, Генрих, Христиан, дочерей: Христина (по мужу Будьян), Каролина, Гелена, Мария, Лоиза и Юлиана; тело его учителем Бергтальского прихода Иосиф Редер 18.09.1886 г. на местном р-к кладбище похоронено»¹¹.

Окрему увагу привертають метричні записи менонітів, представлені записами про народжених. Проаналізувавши метричні книги (списки) менонітів Донбасу, можна зробити наступні висновки: на відміну від метричних записів православного населення, списки менонітів не містили інформації стосовно свідків або восприємців факту народження дитини, не повідомлялось про соціальний стан батьків та рід їх занять, відсутня загальна інформація щодо кількості народжених дітей. До метричних книг німців-менонітів не вносилися інформація про того, хто робив записи. У цілому, списки народжених німців-менонітів, попри всі свої особливості, дають необхідну інформацію щодо кількості народжених.

Метричні книги євреїв Донбасу також містять типові записи: народження, шлюб, розірвання шлюбу і смерть. Крім того, єврейські метричні книги велися двома мовами. Обов'язково підводився щомісячний підсумок метричної книги. Форми метричних книг були чітко встановленими.

Формуляр метричної книги про народжених складався з шести граф. Інформація, яка вносилася до них, містила відомості про порядковий номер народжених, окремо фіксувалися народжені хлопчики й дівчатка, ім'я того, хто проводив обряд обрізання, число та місяць народження й обрізання (у двох варіантах: за юліанським та єврейським календарем), місце народження, стан батька, ім'я батька й матері, хто народився і яке йому або їй дали ім'я. Наведемо приклад про народження близнят із метричної книги мариупольської синагоги за 1888 р.: «31/40 (порядкові номери малюків жіночої та чоловічої статі відповідно), обряд обрезаия совершен отцом ребенка, дата рождения 22 апреля, дата обрезаия – 29 апреля, рождены в колонии Зеленополь Мариупольского уезда в семье мещанина Виленской губернии, Отмянского уезда, сельского общества Шая Ноткова Витенберг, мать Гинда Ривка Израилова, близнецы: сын Рувин, дочь Эстер»¹².

Наступна частина метричної книги представників іудейського віросповідання містила відомості щодо осіб, котрі брали шлюб. Вона складалася з п'яти колонок, куди вносилися інформація про вік тих, хто укладав шлюб, зазначалося число і місяць (християнський і єврейський), указувалася особа, яка проводила обряд, також головні акти між тими, хто укладає шлюб (куба) (кубо/ктуба), хто з ким укладає шлюб, імена та стани їхніх батьків. Наприклад, «Под № 7 мариупольским раввином совершен обряд бракосочетания от 23 февраля 1888 года, (куба составила 50 рублей серебром, свидетелями были: мариупольский мещанин Григорий Зниберменд и Кусиль Вороновский), имеющий звание лекаря и

уездного врача Горацій Йосифович Авербах (холост в возрасте 24 лет) вступил в брак с девицей Анной, дочерью мариупольского купца Йосифа Бельского (в возрасте 24 лет)»¹³.

Метричні книги єврейського населення примітні окремою частиною, яка містила відомості щодо розлучень: порядковий номер, вік жінки і чоловіка, ким проведений обряд розлучення і хто був свідком при цьому, число і місяць (християнський та єврейський), з яких причин, за чийм рішенням і хто саме розлучений: «Под № 1 духовным раввином Яковом Эпштейном совершен обряд разводный, от 13 апреля 1886 года по причине болезни мужа и по решению мариупольского общественного раввина Грунина мещанина м. Косова Слонимского уезда Гродненской губернии Берко Ицков Деревянский (24 года) развелся с женою своею Сарой, урожденной Корнер (17 лет)»¹⁴.

Остання частина метричної книги євреїв містила відомості про померлих. Формуляр мав шість колонок, до яких вносилися порядкові номери окремо для осіб жіночої та чоловічої статі, де помер і де поховано померлого, число і місяць смерті (християнський та єврейський), вік небіжчика, від чого помер, зазначалася хвороба і хто саме помер. У графі «Где умер и погребен» фіксувалося місце смерті та поховання: «Под №7 женского пола, умершая в мариупольской земской больнице 8 апреля 1885 года в возрасте 16 лет от чахотки слонимская мещанка Хая Евсеевна Пловская»¹⁵.

Таким чином, аналіз метричних книг іноземних колоністів, а саме греків, німців (меноніти, католики й лютерани) та іудеїв виявив особливості фіксації даних, характерні для кожної етноконфесійної групи. Так, у метричних записях яскраво проявлялися національні особливості: шанування церковних святих та надання їх імен немовлятам, а також дотримання церковного календаря, що знайшло відображення у метриках православного населення; зазначення обряду обрізання та проведення шлюбного договору, а також наявність окремої метричної книги для записів розлучень виявлено в іудеїв; подвійні імена немовлят, обов'язковість зазначення законності народження дитини, необхідність триразового оголошення перед одруженням, вказівка всіх членів родини при записі померлого характерні для метрик представників німецькомовного населення.

Отже, дослідження цього виду джерел, а також вивчення метричних книг різних конфесій становить особливий інтерес для сучасної історичної науки. Ведення метричних книг представниками різних віросповідань дає змогу виокремити етноконфесійні особливості релігійних громад. Загалом же ця проблема залишається недостатньо опрацьованою, оскільки метричні книги кожного регіону вирізнялися особливостями ведення.

- 1 Герман К.Ф. Статистические исследования относительно Российской империи / К. Ф. Герман. – СПб., 1819; Крафт Л.Ю. Собрание разных знаний о законах рождения и смертности в роде человеческом / Л.Ю. Крафт // Собрание сочинений, выбранных из месящесловов на разные годы. – СПб., 1787.
- 2 Новиков Л.П. Метрики (общие акты состояний) у православных (по ведомствам епархиальному и военно-духовному), инославных, старобрядцев, сектантов, евреев, караимов и магометан: Акты гражданского состояния в Царстве Польском: Сб. законоположений, церковных правил, распоряжений, разъяснений и указаний / Л.П. Новиков – Санкт-Петербург, 1907; Певцов В.Г. Лекции по Церковному Праву / В.Г. Певцов – Санкт-Петербург, 1914 ; Чижевский И.Л. Церковное писмоводство: собр. правил, постановлений и форм к правильному ведению оного: сост. на основании законов и указов Св. Правительствующего Синода / И.Л. Чижевский – 2-е изд. – Харьков, 1881.
- 3 Антонов Д.Н., Антонова И.А. Метрические книги России XVIII – нач. XX в. / Д.Н. Антонов, И.А. Антонова. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2006.
- 4 Лиман І. Метричні книги як джерело з церковного устрою Південної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. / І. Лиман // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.7. – К., 2001. – С. 197–211; Гузенков С.Г. Метричні книги як джерело з історичної демографії Південної України другої половини XIX – початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / С.Г. Гузенков. – Запоріжжя, 2005; Задніпровський О.І. Населення приходу Богородицької церкви в 1873–1883 гг. / О.І. Задніпровський // Нові сторінки Донбасу: Статті. Книга 6. – Донецьк, 1998. – С. 45-51.
- 5 Полное собрание законов Российской империи [ПСЗ - 1]. – Т.4. – № 1908. – С. 192.
- 6 ПСЗ-1. – Т.6. – № 4022. – С. 699-715.
- 7 ПСЗ-1 – Т.7. – № 4480. – С. 266-267.
- 8 ПСЗ-2. – Т.13. – № 10956. – С. 91-92.
- 9 Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф.472. – Оп.1. – Спр.1. – Арк. 3.
- 10 Там само. – Спр.1. – Арк. 1.
- 11 Там само. – Спр.3. – Арк. 8.
- 12 ДАДО. – Ф.211. – Оп.1. – Спр.8. – Арк. 18.
- 13 Там само. – Арк. 56.
- 14 Там само. – Ф.211. – Оп.1. – Спр.6. – Арк. 76.
- 15 Там само. – Спр.5 – Арк. 67.

Summary

Olha Kryhina

Parish registers of the Donbas's colonists (based on the sources of the State Archive of Donetsk region)

The article is devoted to the examination of the parish-registers of different faiths in the Donbass region. The parish registers of Greek, German and Jewish communities of Donbass region are compared with references to the funds to the State Archive of Donetsk region. The research of such kind sources allows selecting the ethnic-confessional features of the religious communities in the region.

Keywords: parish registers, representatives of different faiths, traditional features.